

Španělská synagoga: rekonstrukce a nová stálá expozice Židé v českých zemích v 19. a 20. století

Iveta Cermanová, Michaela Sidenberg, Jana Šplíchalová

The Spanish Synagogue: The Reconstruction and the New Permanent Exhibition *Jews in the Bohemian Lands, 19th-20th Centuries*

Abstract: *The Jewish Museum in Prague, one of the oldest public Judaic collections since 1906, has opened the new permanent exhibition Jews in the Bohemian Lands, 19th-20th Centuries in the Spanish Synagogue. After a year and half-long reconstruction, the exhibition features the Jewish history in the Bohemian lands, with the help of priceless original objects as well as the use of digital technology. The exhibition has been awarded the Gloria Musaealis 2020 Special Prize in the Museum Project category.*

Keywords: *Jewish Museum in Prague, Spanish Synagogue, Jewish history, exhibition, digital technology*

Součástí stálých expozic Židovského muzea v Praze (dále ŽMP), které lze nejspíše charakterizovat jako muzeum kulturní a sociální historie Židů v českých zemích, jsou dvě expozice nabízející souhrnný obraz dějin židovské komunity na území dnešní České republiky od počátků osídlení v 10. století po současnost. Jedná se o komplexní prezentace kombinující klasické pojetí muzejní instalace originálních předmětů a v menší míře jejich replik, rozšířené o digitální obsahy a umístěné do dvou z pěti historických budov – Maiselovy a Španělské synagogy, jež si muzeum pronajímá od pražské Židovské obce. O expozici v Maiselově synagoze, pokrývající starší dějiny od prvních zpráv o židovské přítomnosti na území raného přemyslovského státu po nástup Josefa II., a o související revitalizaci budovy, bylo již referováno jinde záhy po jejím otevření v roce 2015.¹ Smyslem následujícího textu je přiblížit navazující několikaletý, finančně i odborně náročný projekt rekonstrukce Španělské synagogy a instalace nové stálé expozice v jejích prostorách. Expozice zde zahájila svůj provoz na vrcholu pandemie 16. prosince 2020 a dva dny nato musela

být kvůli protiepidemickým opatřením znovu na dlouhé měsíce uzavřena.

Geneze a východiska

Podobně jako vybudování moderního Rezervačního a informačního centra a nové expozice v Maiselově synagoze je i nová expozice ve Španělské synagoze součástí postupné proměny pražského Židovského muzea do podoby odpovídající představě o moderní paměťové instituci 21. století. Cílem tohoto plánu, jehož počátky sahají do roku 2010, je především modernizace dlouhodobých expozic, hlavního komunikačního nástroje muzea s veřejností, a to při zachování všech specifíků, jež činí muzeum jedinečným – genia loci autentických budov zasazených do prostředí historické čtvrti post-asanačního Josefova a nebývale bohatých sbírek a knihovných i archivních fondů. Ty nejen pro svůj rozsah, ale i pro homogenitu provenience a okolnosti záchrany v období šoa představují světový unikát. Struktura i vzhled nové expozice odpovídají zásadám, jimiž se řídí proměna všech expozic ŽMP. K nim patří zejména respekt k prostoru jako k místu paměti,

zprávy

1 CERMANOVÁ, Iveta. *Jews in the Bohemian Lands, 10th–18th Century. Judaica Bohemiae, 2015, roč. 50, č. 2, s. 109–122; FETTERLE, Hynek a CERMANOVÁ, Iveta.* *Maiselova synagoga. Rekonstrukce a nová expozice, Architekt, 2015, č. 4–5, s. 50–57.*

Mgr. Michaela Sidenberg
Židovské muzeum v Praze
michaela.sidenberg@jewishmuseum.cz

PhDr. Iveta Cermanová, Ph.D.
Židovské muzeum v Praze
iveta.cermanova@jewishmuseum.cz

PhDr. Jana Šplíchalová
Židovské muzeum v Praze
jana.splichalova@jewishmuseum.cz

Pohled do nové expozice ve Španělské synagoze — instalace ve vitrínách v jihovýchodní části parteru. foto: Jiří Šebek, Židovské muzeum v Praze, 2021

jež je samo o sobě součástí prezentovaného obsahu, a snaha vyprávět příběhy prostřednictvím muzejních exponátů. Vystavené sbírkové předměty nejsou pouhou ilustrací k vybraným tématům, ale fungují jako rozhraní (*interface*), skrze něž lze u diváka navodit pocit zaujetí a identifikace s předkládaným obsahem a podpořit přirozené kognitivní procesy. V případě Španělské synagozy bylo navíc nutné zohlednit několikero funkce objektu, který je využíván též jako funkční synagoga a auditorium s výjimečnými

akustickými kvalitami a průměrnou kapacitou 200 míst k sezení v parteru.

Rekonstrukce synagogy, design a pojetí instalace

Dnešní budova Španělské synagozy, jež roku 1868 nahradila o rok dříve strženou, v jádru středověkou Starou školu, byla vystavěna z popudu Spolku pro upravenou bohoslužbu izraelitů v Praze podle projektu architektů Jana Bělského a Josefa Niklase. Její dispozice byzantského kupolového chrámu, uplatněná později i při stavbě dalších synagog, byla první svého druhu v českých zemích. V letech 1880–1893 byla doplněna o komplexní interiérovou výzdobu v maurském stylu podle návrhu Bedřicha Wachsmanna a firmy Antonína Bauma a Bedřicha Münzbergera.² V roce 1935 získala v rámci funkcionalisticky strážlivé, s estetikou synagogy kontrastující přístavby podle projektu architekta Karla Pecánka podél jižní fasády nový vestibul s portikem hlavního vstupu a ve druhém nadpodlaží

² Srov. KALMAR, Ivan. *The Origins of the "Spanish Synagogue" of Prague*, *Judaica Bohemiae*, 1999, roč. 35, s. 158–209.

³ Petr Franta Architekti & Associates spol. s r.o., <http://www.petrfranta.eu>

Pohled do nové expozice ve Španělské synagoze — instalace v jedné z vitrín při západní stěně v parteru věnované tématu židovských literátů. foto: Jiří Šebek, Židovské muzeum v Praze, 2021

nad vestibulem zimní modlitebnu s mini-
aturní galerií a místnostmi zázemí.
Pro realizaci nové expozice a rekon-
strukce synagogy bylo na základě výzvy
k předložení návrhů, kterou muzeum za-
slalo celkem šesti vybraným architekto-
nickým ateliérům, v polovině roku 2017
vybráno řešení architekta Petra Franty
a jeho týmu.³ Návrh instalace v celkem
čtyřicetiletých celoskleněných, plynotěs-
ných vitrínách rozmístěných v parteru
a na galerii synagogy, jakož i v tzv. zimní
modlitebně, nejlépe odpovídal kurátorskému
záměru a požadavkům spojeným
s instalací množství vzácných sbírkových
originálů při co nejmenším prostorovém
a vizuálním narušení integrity prostoru.
Synagoga prošla nákladnou rekonstrukcí
v řádu několika desítek miliónů korun.
Jejím cílem bylo zejména upravit klima-
tické a světelné podmínky v interiéru tak,
aby v něm bylo možné vystavit autentický
historický materiál včetně vzácných a cit-
livých exponátů, a současně také zvýšit
návštěvnický komfort. Teplotu a kvalitu
vzduchu v interiéru řídí systém mě-
ření a regulace, který dle nastavených

algoritmů v závislosti na měřených pa-
rametrech (v interiéru teplota, vlhkost,
intenzita osvětlení a CO₂; v exteriéru
teplota, vlhkost, rychlost větru a signali-
zace deště) zajišťuje činnosti jednotlivých
subsystémů. V synagoze bylo instalováno
nové zastínění vitraillových oken na zá-
padní a severní straně a v kupoli, jež
zmírňuje dopad slunečního záření v in-
teriéru, a zdokonalen byl také systém odvě-
trávání pomocí automaticky otevíraných
a zavíraných oken. Samotná expozice je

*Pohled do nové expozice ve
Španělské synagoze — de-
tail instalace ve vitrině v
severovýchodní části parteru
s pohledem na architektu-
ru tribuny se svatostánkem
a varhanami na galerii. foto:
Dana Cabanová, Židovské
muzeum v Praze, 2021*

*Pohled do nové expozice ve Španělské synagoze — detail instalace v severovýchodní části
ženské galerie. foto: Zuzana Lazarová, Židovské muzeum v Praze, 2021*

Pohled do nové expozice ve Španělské synagoze — instalace v prostoru zimní modlitebny. foto: Josef Mirovský, Židovské muzeum v Praze, 2021

instalována v celkem šesti typech speciálně navržených vitrín s vlastním osvětlením, kondicionovaných silikagelovými kazetami kalibrovanými na 55% relativní vlhkosti. Vitríny jsou doplněny o další mobiliář pro prezentaci textů a audiovizuálních obsahů (závěsné a samostojné textové panely, dřevěné lavice se zabudovanými dotykovými displeji, stojany s plochými obrazovkami pro vizuální prezentace ve smyčkách a okrouhlé skleněné sokly s obrazovkami pro AV prezentace). V rámci rekonstrukce byl nově instalován výtah umožňující bezbariérový přístup do prostor synagogy na všech potřebných úrovních. Bylo zpřístupněno severozápadní schodiště umožňující přístup na galerii a tím pádem také lepší a pohodlnější pohyb a orientaci návštěvníků ve výstavním prostoru. Ve vstupním vestibulu došlo k úpravě muzejního obchodu a rozšíření využitelné plochy pro větší rozptyl osob. Některé součásti mobiliáře byly restaurovány, repasovány či nahrazeny, proběhla například oprava synagogálních lavic a v prostoru svatostánku bylo osazeno nově vybrané a restaurované věčné světlo. Vlastní instalace obsahuje značné množství originálů – závěsných obrazů, obřadních textilií a stříbra, ale i personálií, reklamních předmětů a efemér, v případě zvláště citlivých materiálů, jako jsou papír (knihy, archivní dokumenty, kresby, plány a fotografie) a některé křehké textilní kusy, nahrazených replikami a faksimiliemi.⁴ Většina vitrín v parteru obsahuje minimálně jeden, ale zpravidla více portrétů, což významně přispívá k individualizaci dějin. Důraz na osudy

4 Na restaurování originálních exponátů, jakož i na náročné výrobě vysoce kvalitních replik a faksimilií se podíleli zejména restaurátoři ŽMP z restaurátorských dílen papíru, textilu a kovů.

5 Kolektiv autorů, *Židé v českých zemích v 19.–20. století / Jews in the Bohemian Lands, 19th – 20th Centuries*, Praha: ŽMP 2021.

a zkušenost jednotlivců je patrný i v pokračování expozice na galerii a v prostoru zimní modlitebny, zde však již přirozeně prostřednictvím médií, jež více odpovídají době, o níž tato část instalace pojednává. Jedná se především o fotografie, filmové záběry a audiovizuální záznamy orálních svědectví, které pocházejí z velké části z archivu vizuální historie USC Shoah Foundation a sbírky orální historie ŽMP, ale též z dalších archivních zdrojů včetně privátních.

Zcela zvláštní částí expozice, doplňující instalace ve vitrínách, jsou digitální obsahy v dotykových obrazovkách umístěných v dřevěných prvcích, jež tvarově imitují původní synagogální lavice, a ve speciálních skleněných soklech v prostoru zimní modlitebny, které jsou vybaveny též poslechovým zařízením (sluchátky). V displejích je umístěno s nadsázkou vše, co se nevešlo do vitrín, včetně nehmotných obsahů, jako jsou hudební či filmové ukázky nebo již zmíněné audiovizuální záznamy výpovědí pamětníků a přeživších, které je nutné prezentovat digitalizované. Pro dotykové displeje byla vytvořena zvláštní kvazi-databázová struktura obsahující kapitoly jako židovské osídlení – obce, věda, náboženství (kurátoři Alexandr Putík a Daniel Polakovič), architektura (Jaroslav Klenovský), literatura (Michal Bušek a Silvia Singerová), film (Alice Aronová), divadlo (Johana Černá a Jitka Ludvová), hudba (Veronika Seidlová), výtvarné umění (Michaela Sidenberg a Arno Pařík), průmysl (Jan Dvořák), židovská mládežnická sionistická hnutí (Jitka Radkovičová) a Spravedliví mezi národy (Jana Šplíchalová), v jejichž rámci jsou zpracována hesla vybraných významných osobností, lokalit a oborů. Podobně jako ostatní textové informace v celé expozici jsou též veškeré digitální obsahy dostupné v české a anglické jazykové mutaci. Nespornou výhodou digitálních obsahů je, že mohou být průběžně dále obohacovány a rovněž tak například sdíleny online. K nové expozici ŽMP navíc vydalo samostatnou knižní publikaci v českém a anglickém jazyce.⁵

Židé v českých zemích v dlouhém 19. století: emancipace, integrace, identita

Přízemní část expozice ve Španělské synagoze ztvárňuje historický a společenský vývoj židovské komunity v českých zemích od konce 18. do 1. třetiny 20. století, tedy v období sekularizace a historické proměny židovského života. Židé se začali postupně plně zapojovat do života modernizující se společnosti českých zemí a habsburské monarchie, v souvislosti s tím však museli čelit řadě nových problémů a výzev, ať již šlo o otázky židovské identity nebo zpochybňování místa Židů v moderní společnosti. Expozice představuje výběr toho, co její tvůrci považovali za nejpodstatnější pro pochopení těchto změn i pro porozumění širšímu

Chanukový svícen s portrétem Josefa II., mosaz, Čechy, kol. r. 1785, ŽMP, inv. č. 000.787

kontextu židovských dějin 20. století, jež jsou prezentovány na galerii. Zároveň se snaží do výkladu maximálně vtáhnout zajímavou historii budovy Španělské synagogy, jež se tak stává přirozeně jedním z hlavních exponátů.

Expozice v parteru je členěna do osmi tematických bloků, umístěných do čtyř dvojdílných celoskleněných vitrín, jež nechávají plně vyniknout exponátům, z nichž některé je možné si prohlédnout z více stran. Čtyři témata jsou prezentována ve dvou vitrínách jižní a čtyři témata ve dvou vitrínách severní boční lodi synagogy. Do každé z dělených vitrín se tedy podařilo umístit dva tematické bloky a minimalizovat tak tříštění prostoru. Každé téma uvádí textový panel umístěný na stojanu u příslušného boku vitríny. Prohlídka expozicí vede, podobně jako v Maiselově synagoze, od vchodu v jihozápadní části synagogy podél stěn budovy zprava doleva.

První čtyři tematické bloky (kurátorka Iveta Cermanová) se s jistými chronologickými přesahy věnují dějinám emancipující se židovské komunity českých zemí v první půli 19. století. Téma „Josefinské reformy a počátky židovské emancipace“ představuje klíčovou dobu, kdy se židovská otázka poprvé v dějinách habsburské monarchie stala významnou součástí politiky státu, jenž ve snaze učinit ze Židů užitečné občany zásadně změnil jejich právní postavení. Přestože reformy Josefa II. zůstaly v půli cesty, svým tlakem na jazykové a kulturní připodobnění Židů majoritní společnosti a změnu struktury jejich způsobů obživy iniciovaly zásadní

Plášťik na Tóru s rakouským orlem a monogramem císaře Františka I., věnovaný představeným židovské obce v Pohořelicích, Šragou Jehudou (Veitem) Schnablem (1799–1887) a jeho ženou Hindl, samet, výšivka kovovými nitěmi, aplikace, Morava, 1837, ŽMP, inv. č. 005.393

Katalog knihovny textilního velkopodnikatele a mecenáše Fajše (Veita) Ehrenstamma z Prostějova (1763–1827), ve své době patrně nejrozsáhlejší sbírky židovských knih na Moravě, rukopis, pergamen, kožená vazba, Prostějov, 1818, ŽMP, inv. č. 028.096

proměnu židovské společnosti. Reakce na tyto snahy státu ze strany židovské komunity akcentují následující dva tematické bloky expozice „Židovské osvícenství a nové školství“ a „Náboženská reforma v Praze“. V rámci posledně zmíněného tématu dochází přirozeně k propojení dějin židovské komunity v českých zemích s dějinami místa expozice. Počátky náboženské reformy na českém území byly totiž spjaty s působením pražského Spolku pro vylepšení izraelského kultu, který v polovině 30. let 19. století získal

nejstarší pražskou synagogu – Starou školu a v ní následně zavedl reformní ritus. Právě tato budova byla následně v letech 1867–1868 nahrazena novým honosným chrámem, jenž měl symbolizovat proměnu emancipované židovské komunity a pro který se po druhé světové válce vžil název Španělská synagoga. Poslední tematický blok jižní lodi „Templ v Dušní ulici“ je věnován právě okolnostem jeho vzniku. Následující čtyři tematické bloky (kurátor Daniel Baránek) v severní části parteru synagogy jsou věnovány již emancipované židovské komunitě českých zemí, která se během druhé poloviny 19. a na počátku 20. století plně zapojila do života okolní společnosti. Téma „Od emancipace k integraci“ představuje finální fázi procesu zrovnoprávnění Židů v českých zemích a následující oddíl „Hledání identity“ řeší dopady židovské emancipace a s ní spjatého židovského přijímání kultury majoritní společnosti na oslabenou židovskou identitu. Židé v českých zemích museli řešit dilema, zda se přikloní k českému nebo německému kulturnímu okruhu. Toto dilema koncem 19. století kvůli nacionální česko-německé rivalitě a rostoucímu antisemitismu sílilo a vedlo k příklonu řady z nich k ideji svébytné židovské národnosti (sionismu). Následuje sekce „Náboženství a školství v době pokroku“ a tematický blok „Židovská elita: představitelé a dobrodinci“, který se zaměřuje na proměny židovské dobročinnosti a na vliv lokálních hospodářských, politických a intelektuálních elit na život židovských obcí.

Vitríny uvedených osmi historických témat obsahují řadu vizuálně atraktivních exponátů, z nichž na první pohled nejvíce zaujmou velké portréty známých rabínů Šelomo Jehudy Lejba Rapoporty zv. ŠIR (1790–1867),⁶ Michaela Sachse (1808–1864)⁷ či Abrahama Placzeka (1799–1884).⁸ Velmi zajímavá je i řada vzájemně souvisejících exponátů dokumentujících společenský vzestup rodiny Lämelů během 1. poloviny 19. století⁹ a atraktivní součástí expozice jsou též hojně zastoupené synagogální stříbrné předměty a textilie. Kontext dobového

⁶ ŽMP, inv. č. 12.574.

⁷ ŽMP, inv. č. 12.569.

⁸ ŽMP, inv. č. 7.857.

⁹ Např. faksimile pergamenového nobilitačního dekretu císaře Františka I. pro Simona Lämela (1766–1845) z r. 1811 (Archiv ŽMP), stříbrné nástavce na Tóru věnované jeho rodiči (ŽMP, inv. č. 44.435/01,02) či ukazovátka na Tóru od jeho syna Leopolda rytíře Lämela (1790–1867; ŽMP, inv. č. 66.602).

dění doplňuje množství faksimilií významných historických dokumentů ze sbírek Archivu ŽMP i dalších institucí. Osm historických témat rozšiřují v západní části přízemí synagogy tři vitríny věnované působení Židů ve výtvarném umění (kurátorka Michaela Sidenberg), židovským spisovatelům (Michal Bušek) a podnikatelům (Vlastimila Hamáčková). I zde je instalována řada originálů ze sbírek muzea, které buď dosud nebyly vůbec veřejně vystaveny, nebo byly prezentovány pouze v rámci krátkodobých výstav. Společně s audiovizuálními prvky, umístěnými v synagogálních lavicích a nabízejícími informace a obrazový materiál k významným židovským osobnostem, propojují tyto tři vitríny přízemí s instalací na galerii.

Židé v českých zemích mezi svobodou a totalitou

Nově zpřístupněným severozápadním zadním schodištěm vystoupá návštěvník na galerii s výraznějším denním osvětlením, kde se mu otevře impozantní výhled do celého prostoru synagogy včetně výzdoby kleneb a kopulí, odtud pak přejde k prostoru zimní modlitebny. Záměrem zde instalované expozice je představit dramatické osudy Židů ve 20. století, kdy emancipaci a integraci Židů v nově vzniklém státu fatálně přerušila nacistická rasová perzekuce vedoucí až k fyzické likvidaci většiny židovského obyvatelstva na území českých zemí. Upravená tzv. zimní modlitebna prezentuje poválečnou etapu historie až do současnosti.

Expozice na galerii je rozdělena do devíti tematických celků v devíti pultových celoskleněných vitrínách, které ponechávají návštěvníkovi dominantní vjem z působivého interiéru. Prohlídku uvádí textový panel umístěný za vstupními dveřmi ze schodiště, jednotlivá témata pak přibližuje úvodní text na nakloněné skleněné rovině uvnitř každé pultové vitríny.

Instalace zde pracuje s různými typy exponátů a médií, odráží proměny doby i to, jaké médium pro ni bylo typické. Každé historické téma ve vitrínách

Jindřich Waldes (1876–1941) – výroba oděvních doplňků, Praha-Vršovice, Soubor stiskacích knoflíků Koh-i-noor, tisk, karton, kov, Praha, 1940, firma Waldes & Co., ŽMP, PF 0590

Otto Gutfreund (1889–1927), Dračky peří, bronz, Praha, 1971, ŽMP, inv. č. 027.653/02. Novodobý odlitek původní terracottové plastiky z roku 1922 pocházející ze sbírky pražského sběratele JUDr. Emila Freunda (1886-1942), jehož potomkům byla v roce 2008 navrácena spolu s ostatními předměty z této vybrané kolekce české a francouzské klasické moderny.

Protektorátní občanská legitimace Emilie Krausové označená písmenem „J“, Archiv ŽMP, Zmizelí sousedé, č. 412. Od března roku 1940 byly občanské legitimace Židů na území protektorátu označeny písmenem „J“ (Jude).

doplňuje dotyková obrazovka umístěná v nově vyrobených replikách synagogálních lavic, jež je vybavena sluchátky pro poslech videozáznamů rozhovorů s pamětníky. Zvolené příběhy trojrozměrných předmětů, dokumentů, fotografií, filmů a výňatků z několika sbírek orální historie jsou vždy prezentovány v kontextu historických událostí, současně však návštěvníkovi nabízejí prožitek z pozice konkrétního dobového aktéra.

Úvodní téma k historii 20. století „Židovská menšina a Československo 1918–1938“ (kurátorka Eva Kalousová) ve vitrině u severní zdi připomíná obrovské změny, které přineslo uspořádání Evropy po roce 1918, kdy ústava nově vzniklé Československé republiky deklarovala kolektivní náboženská a národnostní práva a umožnila tak židovské komunitě rozkvět a nebyvalé možnosti vyjádření vlastní identity. Pozornost je věnována i rozmachu sionistického hnutí. V dotykovém displeji je zpřístupněna řada dalších témat, např. významné židovské rodiny a jejich domovy, historie vybraných synagog, židovské sportovní kluby i početná židovská menšina na Podkarpatské Rusi. Každodenní soužití Čechů, Slováků, Židů a Němců provázely až do nástupu nacismu v Německu relativně dobré vztahy. Ve výklenku severozápadní zdi má návštěvník možnost zhlédnout projekci amatérských filmových záběrů (kurátor

Arno Pařík), jež byly pořízeny v době tzv. první republiky během aktivit židovských sportovních klubů a kulturních spolků, i privátní snímky z rodinného prostředí. Část věnovaná rasové perzekuci židovského obyvatelstva českých zemí v letech 1938–1945 (kurátorka Jana Šplíchalová) je umístěna v šesti celoskleněných vitrinách, a je doplněna audiovizuálními obsahy v dotykových displejích umístěných v lavicích naproti. Obsah vitrín s názvem „Od Mnichova do okupace“ a „Perzekuce židovského obyvatelstva“, nacházejících se u severní zdi, dokumentuje průběh událostí na podzim 1938 po podpisu mnichovské dohody a odstoupení pohraničních území, antisemitské násilí během Křišťálové noci, které měly za následek protičeské a protizidovské akce a jedním z důsledků byla i největší vlna uprchlíků v dějinách českých zemí. Reakce na tyto události v pohraničí odrážejí exponáty různé provenience. Vyhlášení Protektorátu Čechy a Morava 16. 3. 1939 umožnilo nacistické okupační správě uvést v platnost norimberské zákony a tím i definovat budoucí oběti rasové genocidy. Hlavním předmětem zájmu ze strany okupantů byl především majetek Židů. Postupně nesměli Židé vykonávat řadu povolání a byli tak připraveni o materiální základy své existence. Atmosféru po registraci židovského obyvatelstva přibližují v expozici materiály úřední provenience, zejména však o této zkušenosti vypovídají různé egodokumenty: rodinné fotografie, dopisy, deníky, a především úryvky ze vzpomínek pamětníků. Čtyři vitriny podél západní zdi synagogy obsahují témata spojená s historií šoa. Sekce „Zahájení deportací“ seznamuje návštěvníka s procesem přípravy přesídlení Židů do sběrných středisek neboli shromaždišť, z nichž byli odvezeni do ghetta a koncentračních táborů. Ojedinelé jsou dochované snímky lidí před nástupem do transportu.¹⁰ Počátkem října 1941 bylo na území protektorátu rozhodnuto o zahájení tzv. konečného řešení židovské otázky. Osud prvních deportovaných do ghetta v Lodži ilustruje fotografická dokumentace i vzácné trojrozměrné

¹⁰ Archiv ŽMP, Dokumentace šoa, Ilsa Klugeová.

Loutka strážníka terezínské Ghattowache, vlna, kůže, bavlna, šití, Terezín, 1941–1945, Akvizice ŽMP z r. 1952, ŽMP, inv. č. 108.221

předměty. Dotyková obrazovka nabízí příběhy židovských obyvatel z různých aspektů.

Obsah vitrín s názvy „Ghetto Terezín“ a „Kultura v ghettu Terezín“ je věnován jedné z nejnámějších i nejdiskutovanějších kapitol šoa na našem území. Od 24. 11. 1941 zde začala „ghettoizace“ židovských obyvatel nejprve z území protektorátu, Terezínu však byla zanedlouho nacistickou propagandou přisouzena i role tzv. starobního ghetta pro prominentní německé a rakouské Židy z území říše. Digitální rozšíření této části expozice přibližuje osobní prožívání reality v ghettu. Oddíl „Kultura v ghettu Terezín“ zmiňuje mnohé významné osobnosti z různých oblastí kultury, které přivázely transporty v letech 1941–1945. V počátcích existence ghetta byly kulturní aktivity vězňů nejprve zakazovány. K obratu

v přístupu nacistů došlo postupně v souvislosti s narůstající propagandistickou funkcí terezínského ghetta, již dokladují např. původní filmové výstřižky z propagandistických filmů.¹¹ V poslední vitrině tematického bloku s názvem „Transporty na Východ“ je ve zkratce nastíněna historie osudu 65 vlaků, které již v lednu 1942 začaly odvázet terezínské vězně do řady ghett, koncentračních táborů a vyhlazovacích středisek na Východě. Deportovaní praceschopní lidé byli využíváni jako levná pracovní síla v táborech nucených prací. Nacistická genocida připravila o život více než 78 000 židovských obyvatel českých zemí a vedla k zániku naprosté většiny židovských obcí. Dotyková obrazovka poskytuje zájemcům svědectví o osudech deportovaných vězňů.

Návštěvník má na galerii rovněž možnost zhlédnout na displejích projekci historických fotografií (kurátoři Martin Jelínek a Arno Pařík), které zprostředkují reálnou představu o atmosféře a událostech let 1938–1945. Nejvýznamnější je samostatná projekce fotografií z tzv. Osvětimského alba – dokumentuje příjezd transportu Židů do největšího vyhlazovacího střediska zřízeného nacisty v Osvětimi-Březince. Ztotožnění se s Československou republikou prokázali Židé snad nejvýrazněji svým aktivním zapojením do protinacistického odboje. Vitrína situovaná u jižní zdi s názvem „Bojovali na všech frontách“ (kurátorka Zlatica Zudová-Lešková) si klade za cíl poskytnout návštěvníkům vybrané příběhy skupin i jednotlivců, kteří se v těžkých podmínkách Protektorátu Čechy a Morava a Slovenského štátu snažili všemi silami v ilegálních organizacích a odbojových uskupeních občanského, politického i vojenského charakteru dosáhnout osvobození a obnovení Československa. Zejména zahraniční odboj si nelze představit bez účasti občanů židovského původu. Zvláštní pozornost si zaslouží fotografická dokumentace doplněná videozáznamy o nasazení židovských žen v československé armádě.¹² Poctou židovskému odboji je samostatná skříňová vitrína s originály částí vojenské výstroje.¹³

11 Fotoarchiv ŽMP, č. neg. 24.826.

12 Vojenský ústřední archiv – Vojenský historický archiv, fond Fotoarchiv / Střední východ-ženy.

13 ŽMP, PF 0614; ŽMP, inv. č. 180.243/03, 180.233/01, 180.383.

Součástí instalace na galerii Španělské synagogy jsou také dvě vitríny obsahující materiál, který se vztahuje k příběhům vybraných židovských rodin na pozadí pohnutých událostí 20. století. Autorem této části zdůrazňující dopad „velkých dějin“ na osudy konkrétních jednotlivců a jejich blízkých je historik a dokumentarista Martin Šmok. Ten také s přispěním ředitele muzea, Leo Pavláta, vytvořil originálně pojatou závěrečnou část expozice umístěnou v tzv. Zimní modlitebně. Zejména tato poslední kapitola, která se velmi přehledně věnuje snahám o rekonstrukci židovského života v poválečném Československu, ale i jeho potlačování a systematické devastaci komunistickým režimem, je komplexním amalgámem osobní žité reality a dění na mezinárodní i domácí politické scéně od roku 1945 po současnost. S dosud nikdy nevystavovanými, unikátními předměty se zde prolínají dokumenty, fotografie a filmové záběry z privátních zdrojů, jež

muzeu laskavě zapůjčili či věnovali samotní aktéři událostí nebo jejich potomci, nechybí však ani pohled dobové dokumentaristiky a projevy oficiální propagandy reflektující zlo i absurditu komunistické totalitní moci, která se ujala vlády v únoru 1948.

Tak jako v ostatních částech expozice, i zde je značná část obsahu umístěna do čtyř audiovizuálních prvků, které zde mají podobu skleněných tubusů se zabudovanými dotykovými displeji a sluchátky pro individuální poslech. Z těchto inzulárních stanovišť umístěných ve středu výstavního prostoru si návštěvníci mohou vyslechnout řadu osobních reflexí a svědectví pamětníků a lépe tak pochopit exponovaný dějinný příběh, jehož aktuální část se pak odehrává v reálném životě mimo zdi muzea, kde má po všech prožitých peripetiích, tragédiích a těžkých zkouškách, je muž byli Židé v českých zemích zejména v průběhu krvavého 20. století vystaveni, své šťastné pokračování.